

ПЕРША УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА ДЛЯ ІНОЗЕМЦІВ ЧЕСЬКОЮ МОВОЮ

Анотація. У статті подана характеристика граматики української мови для іноземців, які володіють чеською мовою (Прага, 1939). Автори М.Башмак та Ф.Тіхий будують свою працю так, щоб читач міг опанувати початки української мови, домовитися в усіх повсякденних ситуаціях, а також познайомився з творами українських письменників.

Ключові слова: українська мова, граMATика для іноземців, М.Башмак, Ф.Тіхий, чеська мова.

У передвоєнний період у Чехо-Словаччині, як і в усіх європейських країнах, мало знали про Україну та українців [5; 6]. Саме тому дуже цікавою видається праця, яка з'явилася у Празі 1939 року – практичний підручник української мови Михайла Башмака і Ф.Тішого. Власне автором видання значений тільки М.Башмак, роль Ф.Тішого – редактор та автор передмови і додатків. У рекламі на обкладинці книги в кінці ж обидва прізвища (Башмак, Тіхий) вказані як автори. Якщо про Франтішека Тішого – вченого, літературознавця, мовознавця – відомо багато [6], то перший автор є постаттю загадковою [2; 6]. У передвоєнний період у Чехо-Словацькій республіці досить потужною була українська діаспора, що гуртувалася навколо Вільного українського університету та Господарчої академії в Подєбрадах, але серед списків професорів та випускників цих закладів Михайла Башмака не виявлено. Можливо, автор ховає своє ім'я за псевдонімом, але однак це людина, яка добре володіє українською мовою і має навички граматичного опрацювання мовного матеріалу.

Підручник побудований за звичайною схемою, прийнятою у працях такого типу: 25 уроків – граматичних тем, тексти для читання, словник. На п'яти сторінках Ф. Тіхий знайомить читача з Україною та українцями – ця передмова дуже інформативна, однак стисла і виважена. Згадана кількість носіїв української мови, розірваність українців між п'ятьма державами, наявність двох автономних утворень – у складі Радянського Союзу це Українська Радянська Соціалістична Республіка та Карпатська Україна у складі Чехо-Словаччини. Автор передмови наголошує, що територія, на якій проживають українці, ніколи не була об'єднана в одну державу.

Чеського читача, на думку авторів, має зацікавити ряд фактів з історії стосунків чехів та українців з найдавніших часів. Ще за поганства, як свідчать історики, у Чехію прибув пустельник Іван, син хорватського князя. Хорвати, на думку Ф. Тішого, були найзахіднішим українським «коренем» і жили там, «де сьогодні простяглася Карпатська Україна» [1,7]. Чеські королі одружувалися з дочками українських князів.

З українською пісню світ познайомився, за образним висловом автора, «з чеського пера». Чеська граMATика 1571 року Яна Благослава містить пісню «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», записану монахом Нікодемом «десь у словаків чи хорватів», а тоді, у 16 столітті, як стверджує Ф. Тіхий, хорватами називали найзахідніших українців [1, 8]. Подальше знайомство чехів з українськими народними піснями продовжили Й.Добровський, Ф. Челаковський, Л. Куба. К.Ербен у збірці «Сто народних казок і повістей слов'янських» вміщує 11 українських оригінальних текстів. Українська тема цікавила чеських письменників, які перекладали окремі твори.

Високо оцінює Ф.Тіхий творчий геній Тараса Шевченка. Душа українців, за влучним зауваженням вченого, втілилася в Шевченкові так, як чеська душа – у творчості Б. Сметани. Можливо, для нас це не надто зрозуміло, але в очах чеха порівняння Т.Шевченка з чеським композитором є найвищою похвалою, втіленням національного *genius loci* [1, 8]. Шевченко, за словами автора, став останнім кобзарем і першим поетом рідної України. Особливо цінним видається автору те, що український поет звертається у своїх творах до чеської історії та постатей видатних діячів, зокрема Яна Гуса, П.Й.Шафарика. Високу оцінку у передмові отримала багатогранна творча діяльність Івана Франка, причому знову наголошено на зв'язках із чеською літературою: перекладами чеських авторів великий українець «переносив чужі коштовності до скарбниці своєї країни» [1, 10].

Важливо, що Ф.Тіхий у передмові до підручника не залишає поза увагою творчий доробок письменників Карпатської України, зокрема відзначає як багатообіцяючу і талановиту молодь імена Василія Гренджі-Донського, Юрія Боршоша-Кум'яцького і особливо Зореслава.

Дуже стисло Ф.Тіхий називає найголовніші граMATики – від О.Павловського, М.Лучкая до А.Волошина, згадує найголовніший на той час словник за редакцією Б.Грінченка та чесько-український словник П.Щербухи (Прага, 1935).

Велика кількість імен, тісні історичні зв'язки України та чехів і словаків – такі відомості мають на меті показати, що вивчення української мови є справою вартісною і цікавою.

Як зазвичай, на початку граматики для іноземців уміщений український алфавіт (друковані та рукописні літери) із зазначенням відповідності звучання чеською мовою. У переліку є окремі літери для г та ě, буква ь названа «єрик», підкреслено, що л – це твердий звук. Отже, алфавіт налічує 33 букви. Перший урок – це пояснення принципів уживання літер, переважно з покликанням на практику чеської мови, наприклад, уживання м'якого знака відповідає чеському гачеку, вимова я, ю, є буває «м'яка» і «тверда». Наводяться паралелі з чеською мовою стосовно чергування приголосних звуків внаслідок палаталізацій (м'якшення). Окрема тема – «ікання» у закритих складах. Приклади цього процесу наводяться як в іменниках, так і в інших частинах мови. Певні труднощі для носіїв чеської мови можуть виникати при розрізненні слів зі звуками *u, i*, а також через особливості українського наголосу, який не має фіксованого характеру та може перемішуватися при словозміні. Як прийнято у подібних працях, автори підбирають лексичний матеріал для вправ, що переважно не потребує перекладу. Наприклад, вправа до теми «Дієслово» має 8 речень, і тільки одне слово перекладене відповідником з іншим коренем (Тяжко матір *pokidati* – *opustiti*). Взагалі вправ до кожної граматичної теми небагато, але вони укладені так, щоб наблизити читача до мови оригіналу, а речення часто є цитатами з добре відомих творів українських класиків та сучасних авторам письменників. Усі тексти для граматичних вправ мають підрядковий переклад.

До кожного з уроків додається лексична тема і уривки з оригінальних текстів українських письменників, що дає можливість читачеві ознайомитися з кращими зразками української літератури.

Лексичні теми представлені тематичними словничками у межах уроку та в окремому розділі в кінці підручника «Матеріали та зразки української мови», уже у формі розмовника. Помітно, що автори праці намагаються показати реалії, знайомі чеському читачеві, тому фрази розмовника інколи видаються не надто вдалим перекладами: *Після мого годинника нема ще першої години; Що можна дістати до їди? Чи бажаєте їсти після карти? Чи ця марка вистачить? Вибачте, мені здається, що ви зарахувалися; Як високий чини?.* З іншого боку, не можемо не відзначити намагання авторів довести, що в українській мові є лексика, яка може забезпечити усі сфери сучасного життя. Показові у цьому плані теми «Театр», «Банк», «Подорож», «Телефон», «Телеграф», «Спорт».

Мовленнєвий етикет є дуже важливою частиною того обсягу знань, які потрібні для спілкування. Тому автори наводять багато груп лексики та виразів, потрібних для окремих мовних ситуацій: вітання, прощання, знайомство, дружнє спілкування, вибачення. Ознайомлення з духом української мови було б неповним, якщо б не була представлена українська фразеологія. Прислів'я і при-

казки у ролі ілюстрацій до граматичних тем розсипані по сторінках підручника, підбірка з 12 приказок із перекладами є окремим підрозділом «Матеріалів...».

Окремої уваги потребують тексти, що входять до складу кожного уроку. Певна кількість тематичних текстів не має зазначених авторів. Можливо, частину з них склали М.Башмак та Ф.Тіхий, але у більшості текстів відчувається літературна основа, що зазнавала редагування та адаптації до обсягу володіння мовним матеріалом. Такими є оповідання «Градовиця», «Яблуна», «Лелека», «Оленчина хустка», «Як це робиться», «Два господарі». Усі слова, які можуть бути незрозумілими чи є специфічно українськими поняттями, перекладаються у підрядкових покликаннях, і їх буває від 12 до 30. Автори уживають у цих текстах українські імена (Оленка, Панас, Хома), називають предмети, характерні для українського побуту, висвітлюють моральні цінності, які властиві українцям. Дуже показовим з цього погляду є текст «Шануйте книжку!». У тексті вказано, що книгодрукування винайшов німець Гутенберг, але тепер це надбання усього людства.

У текстах для читання автори намагалися використувати лексичний запас української літературної мови, орієнтований на східноукраїнський, «київський» варіант. Це досить виразно помітно у заставленні з лексикою, що пропонується у вправах та розмовних конструкціях, де багато галицизмів та кальок з чеської мови: *брат тепер учитель, где тут, кілька, театр, куфер*. Так само трапляються різні написання як одного слова, так і цілих орфограм. Задекларувавши вживання апострофа в українській мові, автори вживають цей знак непослідовно. Так само по-різному пишуться слова іншомовного походження (*лампа* і *лямпа*). Не включено, що тут спрацювала звичайна друкарська помилка.

Тексти для читання із творів українських письменників підібрані авторами таким чином, щоб показати усю різноманітність літератури з різного часу та територій. Із поезії представлений тільки «Заповіт» Тараса Шевченка, інші тексти прозові. Перелік авторів показує добре знайомство з українською прозою: Іван Левицький, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський, Іван Франко, Марко Вовчок, Спиридон Черкасенко, Володимир Винниченко, Іван Труба, Олеся Зірка. Публіцистичний стиль репрезентує промова міністра Ю.Ревая від 19 листопада 1038 року, виголошена по радіо. Цим текстом, можливо, автори хотіли показати рівноправність функціонування української мови, поряд із чеською та словацькою, у Чехо-Словаччині передвоєнної доби.

Сторінки 107-164 займає українсько-чеський словник, що, за словами автора передмови Ф.Тішого, є авторським, тобто досі такої праці не було.

Загалом підручник української мови М.Башмака залишився поза увагою дослідни-

ків. Єдина згадка про цю працю знайдена у післямові до перевидання монографії Ф.Тішого «Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі» (Ужгород, 1996). Л.Белей та М.Сюсько, називаючи цю книгу «одною з перших українських граматик для іноземців», підкреслюють, що «вона й зараз могла б бути корисною для підготовки іноземців-україністів, які вже володіють чеською мовою» [3, 158].

Підсумовуючи сказане, хочемо зауважити, що підручник М.Башмака та Ф.Тішого вартий більш прискіпливої уваги дослідників як педагогічної української літератури, так і власне мовознавців. Бажано було б у майбутньому встановити джерела словника, доданого до праці, базову граматику, на якій побудований підручник, адже автори у передмові вказали це досить обтічно. Потребує уваги і постать самого Михайла Башмака: можливо, українська історія відкриє ще одну білу пляму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Vařmak M. Praktická učebnice ukrajinškého jazyka. Zredigoval a doplnil Dr. F. Tichý.- Praha, 1939. – 164 p.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови. – К: Вища школа, 1991. – 230 с.
3. Белей Л., Сюсько М. У пошуках феномена літературної мови (замість післямови) // Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі / Переклад з чеської та післямова Л.Белей, М.Сюська / Науковий редактор М.Мольнар. – Ужгород, 1996. – С. 156 – 161.
4. Огієнко І. Історія української мови. – К.: Либідь, 1995.- 293 с.
5. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі / Переклад з чеської та післямова Л.Белей, М.Сюська / Науковий редактор М.Мольнар. – Ужгород, 1996. – 226 с.
6. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953 pp.) – К.:Темпора, 2012. – 664 с.

Iryna Filak

The first Ukrainian grammar for foreigners in Czech

Summary. The article characterizes Ukrainian grammar for foreigners who speak Czech (Prague, 1939). The authors, M. Bashmak and F.Tikhyi, built their work so that the reader can master the elementary level of the Ukrainian language, be ready to answer in all everyday situations as well as acquainted with the works of Ukrainian writers.

Key words: Ukrainian language, grammar for foreigners, M. Bashmak, F.Tikhyi, Czech

Одержано 24.05.2016 р.